

РЕЦЕНЗІЇ

Михутина І.

Украинский Брестский мир. Путь выхода России из Первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и правительством Украинской Центральной Рады. — Москва: Европа, 2007. — 288 с.

Брестська мирна конференція (1917–1918 рр.) практично з моменту проведення завжди привертала пильну увагу фахівців – на сьогоднішній день її історіографія величезна.

Часом здається, що фактологічний бік проблеми вивчено настільки вичерпно, що прогрес тут просто неможливий. Що ж до інтерпретацій, то вони, природно, змінювалися залежно від суб'єктивної позиції дослідників, детермінованої почасти обставинами місця (країна, частина світу, з якої дивилися на предмет аналізу) і часу (епоха, яка обумовлювала ту чи іншу кон'юнктуру).

Книга І.Михутіної привертає увагу вже тим, що в ній робиться відчутний крок уперед навіть у плані залучення до обігу нових даних, відомостей, уточнень на зрізі подій. Але ще більший інтерес викликає обраний автором ракурс дослідження – реконструкція досвіду виходу Росії з імперіалістичної війни, у центр якої логічно поставлено конфлікт між ленінською Радою народних комісарів (РНК) і Генеральним секретаріатом Української Народної Республіки, а також спостереження, міркування, оцінки, висновки автора.

І.Михутіна реалізувала частину задуму, про який публічно заявила деякий час тому¹ – із багатоманітності подій 1917 – початку 1918 рр. вичленила надзвичайно складні, запутані, суперечливі взаємовідносини між соціальною (всеросійською) й національною (регіональною) революціями та спробувати «вписати» їх у геополітичний контекст – підготовку, проведення й рішення Брестської конференції, основним підсумком якої, як відомо, стали два мирних договори – між країнами Четверного союзу, з одного боку, УНР і РСФРР – з іншого.

Незвичність дослідницького зрізу призвела до не менш цікавого варіанту його втілення в життя. Автор фронтально вивчила документи Російського державного архіву соціально-політичної історії, Державного архіву Російської Федерації, Російського державного військово-історичного архіву, Архіву зовнішньополітичної історії Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, доступні публікації документів, історіографічні джерела й на цій добротній базі відтворила достатньо повну, правдиву картину процесу підготовки та проведення переговорів, багато аспектів якої виглядають досить свіжо, а часом і дещо незвично. Таке враження виникає, мабуть, і тому, що І.Михутіна робить акцент на елементах, які у працях попередників відтворювалися не так рельєфно й самодостатньо.

Зокрема, досить конструктивним видається підхід до тлумачення взаємостосунків, «взаємопереплетінь», взаємодоповнень і взаємовпливів між усеросійським революційним процесом після жовтня 1917 р. й національно-визвольною революцією в Україні, коли друга стала, по суті, периферією першої; у результаті чого більшовицьке керівництво розглядало українську проблему в кінці осені – на початку зими 1917 р. як похідну від донської (с.85), інакше кажучи – складовою частиною завдання придушення «кадетсько-каледінського заколоту». Можливо, правда, дещо точніше було б говорити про події в Україні не як про периферійні (з очевидним присмаком другорядності), а як про специфічний і до того ж важливий (якщо не ключовий) сегмент тодішнього політичного життя, всеоб'ємного революційного процесу. Однак набагато істотніше тут інше – прагнення пояснити розвиток кризи у взаємовідносинах між радянською Росією й Українською Народною Республікою не з погляду пошуку відмінностей між двома національно-державними утвореннями, доводячи своєрідності до антагоністичних, чим в останні роки особливо вирізняється українська історіографія, а з погляду їх об'єктивної взаємодії, що видається порівняно адекватнішим сприйняттям реального досвіду. Це, зокрема, допомагає переконливіше пояснити суть такого явища, яке раніше кваліфікувалось за ленінським визначенням як «тріумфальна хода радянської влади». Попри те, що в останні роки сам цей термін не в пошані, він дозволяє зрозуміти всю суперечливість ситуації, розкласти «по полицях» «транзитні акції» Центральної Ради, Генерального секретаріату. Ідеться, зокрема, про згоду Центральної Ради в момент створення Комітету з охорони революції (25 жовтня) на вимогу більшовиків не пропустити через Україну контрреволюційні ча-

стини з Південно-Західного й Румунського фронтів у напрямку Петрограда й Москви, про дозвіл передислокації в межі України Ставки верховного головнокомандуючого, про сприяння проїзду на Дон козацьких частин і одночасних перешкодах перекиданню на північ революційних частин (38, 39, 44, 75–100 та ін.).

До речі, навряд чи в І.Михутіної були підстави для докору на адресу Центральної Ради, начебто найближчий шлях для перекидання радянських військ для розгрому О.Каледіна «лежав через території, *свавільно оголошені Києвом* (курсив мій – В.С.) належними Україні» (с.85, 193). Свавільно діяв Тимчасовий уряд, своєю інструкцією Генеральному секретаріатові від 4 серпня 1917 р. «розрізуючи» практично навпіл територію України, залишаючи 4 з 9 етнічно українських губерній у прямому підпорядкуванні Петрограда. Треба віддати належне М.Грушевському, В.Винниченку, іншим лідерам української революції, що вони ніколи, у тому числі в офіційних документах (постанови уряду, III Універсал) не допускали свавілля, а намагалися пунктуально, навіть педантично, дотримуватись етнографічного, тобто наукового, і демократичного принципів визначення кордонів української держави, при найменшій неясності, спірності застосування цього принципу залишали територіальні питання відкритими, які потребували наступного розв'язання на основі місцевих референдумів, плебісцитів і т.п.

Можна припустити, що підсумковий ефект дослідження проблеми взаємодетермінованості подій у всеросійському масштабі і в Україні був би відчутнішим, а висновки переконливішими, якби автор книги вдалася для з'ясування сутності тодішніх процесів до терміну «громадянська війна» (є підстави вважати її початком в Україні останні дні листопада – перші числа грудня 1917 р.). З іншого боку, хотілось би одержати більшу визначеність, чіткість у кваліфікації участі російських революційних загонів і червоногвардійців у військових діях проти УНР. В українській історіографії останніх років вони здебільшого оцінюються як неспровокована воєнна агресія, як повномасштабна російсько-українська війна.

Дуже кваліфіковано, з тонким розумінням досліджуваного предмету, у рецензованій праці розглядаються хитросплетіння дипломатичних дискусій у Бресті, аналізується правомірність відстоюваних позицій, ступінь обґрунтованості рішень, які приймалися, рівень підготовки документів.

Достатньо докладно розкривається, наприклад, здебільшого некомпетентна, яка межує з авантюризмом, а то й просто авантюрна поведінка глави російської делегації Л.Троцького. Вона багаторазово проявилася в тяжінні до «політичної демонстрації», була розрахована на епатування світової громадськості, ґрунтувалась на примарних уявленнях про підштовхування революційних процесів за кордоном. Відомо, що це призвело до великих втрат і випробувань для російської сторони. У книзі І.Михутіної цей висновок підтверджується прикладами необґрунтованої, непередбачуваної й демагогічної лінії щодо України та її представників на конференції.

Без належних консультацій, елементарної обачливості, скільки-небудь перспективного розрахунку глава радянської делегації робив непродумані заяви, ризиковані кроки, які потім доводилося з великим трудом коригувати, а більшість так і не вдалося виправити. Це суттєво вплинуло на переговорний процес і на ухвалені документи.

Звичайно, не можна лише на Л.Троцького покладати відповідальність за те, що йому не вдалося налагодити належного контакту та взаємодії з делегацією Центральної Ради (зрештою, вплинути на її позицію навряд чи було б можливо, хоча спочатку молоді українські дипломати одержали від М.Грушевського інструкції діяти в контакт з російськими посланцями), а також забезпечити належну роль представникам радянського уряду України (при категоричній незацікавленості й відвертій протидії делегацій австро-німецького блоку серйозної перспективи тут теж не було). Відтак І.Михутіна досить обґрунтовано пов'язує загальний підсумок конференції з діями саме посланців Центральної Ради (В.Голубовича, М.Любинського, О.Севрюка, М.Левитського та ін.).

У цьому зв'язку, гадається, є рація подумати над висновком, до якого дійшов один із українських дослідників – із прибуттям до Бреста української делегації конференція розпалася, по суті, на дві: країни Четверного союзу – УНР і країни Четверного союзу – радянська Росія. При цьому спочатку таємні, а потім офіційні переговори між Центральними державами й Україною іменуються «другою Брестською конференцією», яка проходила більш інтенсивно та продуктивно². Насправді – поки ґранди європейської дипломатії не вичавили максимум можливого з незavidної, кризової ситуації, в якій опинилася Центральна Рада, вони не виявляли великої зацікавленості до спілкування з російсь-

кою делегацією, звівши до мінімуму кількість спільних засідань, і прогресу на цьому напрямку зовсім не спостерігалось. Власне, автор рецензованої монографії опинилася за півкроку від подібного висновку, ідучи в логіці оцінок в означеному напрямку.

Хотілось би звернути увагу на досить важливу обставину, повз яку, по суті, проходить І.Михутіна. Ефект паралельних конференцій для делегації УНР виявився подвійним. З одного боку, вона одержала певні переваги, перехопивши ініціативу й першою вийшовши на фінальну стадію переговорів, у котрій намагалася реалізувати національні інтереси, частина з яких суперечила намірам російських партнерів. З іншого боку, не маючи досвіду дипломатичної діяльності (та й молоді за віком, з очевидним браком елементарних знань про життя) посланці Центральної Ради, сепаратно спілкуючись із визнаними авторитетами європейської політики, стали жертвами хитрощів, пасток – їх просто обдурили з допомогою своєрідного «пакетного» підписання документів. Цей варіант забезпечував односторонні переваги австро-німецькому блоку, який одержав доступ до українського продовольства в гігантських розмірах (1 млн т обіцяного хліба й т.д.) та реально міг розраховувати на більшу чи меншу (залежно від обставин) його частину. Априорі було зрозуміло, що в повному обсязі виконати зобов'язання, внесені до офіційно оголошених документів, українська сторона була не в змозі, навіть за умови окупації України. Це перетворювало таємні протоколи (у них містилась нетверда обіцянка оголосити до 20 липня 1918 р. про створення із західноукраїнських територій коронного краю й приєднання до України Холмщини та Підляшшя) на фікцію, оскільки всі положення документа автоматично втрачали силу, якщо до призначеного терміну не виконувався будь-який (хоча б один) із погоджених пунктів договору.

Відтак єдиним реальним зобов'язанням, яке взяли на себе Німеччина та Австро-Угорщина, стало вигнання з України сил радянської влади, чого самостійно Центральна Рада зробити не могла. Очевидно, варто звернути увагу на те, що в московських і київських архівах, у російських та українських публікаціях документів подані не всі протоколи засідань у Бресті за участю делегації Центральної Ради. Проте остання обставина почасти може бути компенсована німецькою й австро-угорською стенограмою всіх без винятку засідань конференції за участі українських делегатів, які ввійшли до другого тому чотиритомного видання документів «Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe» (Bd.II. – Philadelphia, 1967).

Можна передбачити, що важливі нюанси переговорного процесу містять у собі поки що не використані архівні можливості Берліна й Відня, особливо не введені до наукового обігу документи дипломатичного листування.

Із важливих деталей переговорного процесу доцільною видається принципова кваліфікація ролі М.Залізняка в координації зусиль щодо погодження документів між австро-німецькою й українською сторонами – він не мав офіційних повноважень для участі в конференції, але на завершальній стадії, коли переговори кілька разів заходили в безвихідь, саме М.Залізняк зміг привести контрагентів до порозуміння, причому кожного разу в перспективному програві (далекосіяжні поступки) опинялись саме українські інтереси. Схоже, використовуючи термінологію спецслужб, це був досить ефективний «агент впливу». Якщо врахувати інформацію, що надалі М.Залізняк дійсно був платним агентом Австрії, цілком логічно припустити, що в період, який розглядається, він уже в тій чи іншій мірі виконував функції «специфічного характеру».

Гадаємо, що з дещо більш жорсткою категоричністю й визначеністю можна було б оцінити й деякі інші елементи та факти взаємовідносин між українською стороною й новоспеченими союзниками. Так, І.Михутіна з вишуканою делікатністю передає сюжет, що стосується «підвищення рівня секретності австрійського зобов'язання про перетворення Східної Галичини й Північної Буковини на коронний край. Згідно з новим протоколом, українська сторона повинна була свій примірник цього документа передати на зберігання у відомство закордонних справ Німеччини до виконання Австрією взятого на себе зобов'язання...» (с.248).

Насправді ж, якщо прибрати «дипломатичний флер», усе було значно простіше й грубіше. Скориставшись недосвідченістю А.Севрюка, який не навчився ще «тримати язика за зубами» й уже після конференції своїми необережними висловлюваннями викликав різку критичну реакцію польської й французької преси щодо таємних документів, які стосувались коронного краю, офіційний Відень позбавив УНР оригіналу документа (на що після цього можна було б розраховувати українській стороні, – особливо гадати не вар-

то...) і в потрібний для себе момент – 16 липня 1918 р. (за чотири дні до обіцяного законопроекту), увійшовши в порозуміння з Берліном, просто спалив брестський документ.

Здається, І.Михутіна не завжди критично ставиться до змісту й оцінок публікацій новітньої української історіографії. Зокрема, останнім часом явно гіпертрофовано зображується бій під Крутами 16 (29) січня 1918 р. – практично єдина й далеко небездогана воєнна операція із захисту УНР. Треба сказати, що існує документально обґрунтований, істотно відмінний погляд на кількісні характеристики учасників бою з обох сторін, його тривалість, міру жорстокості, масштаби людських втрат і т.д.³

Стосовно останнього зауваження, хотілося б висловити міркування й загального порядку – автор монографії не використовує багатьох праць своїх українських колег, в яких деякі з порушених питань досліджені достатньо повно й глибоко (скажімо, спроби знайти дипломатичний вихід із кризи між РНК і Центральною Радою⁴), а інші (наприклад, реальна роль В.Леніна, Й.Сталіна, Л.Троцького у виробленні відносин з УНР, у впливі їх на брестські переговори) одержали дещо відмінне розв'язання й оцінки⁵.

Рецензована праця закінчується сюжетом про конкретні події – в ній немає структурних та узагальнюючих висновків, без яких у читача може виникнути не зовсім точне уявлення, що головною проблемою, яка очікувала Росію на шляху виходу з імперіалістичної війни, був конфлікт РНК з урядом Центральної Ради. А природа конфлікту пов'язується, у першу чергу, з ходом Брестської конференції. Насправді ж глибинна причина конфлікту полягала в розходженні курсів соціальної (соціалістичної) і національної (визвольної) революцій. А розв'язання конфлікту, за великим рахунком, відноситься не до фіналу переговорів, підписаного мирного договору, хоча вони й мають достатньо міцний внутрішній, логічний зв'язок, вплітаючись у загальну історичну канву, а все ж – до збройного зіткнення, результат якого добре відомий.

Викладене вище, у тому числі зауваження й суб'єктивні міркування, стимулом для яких стала праця І.Михутіної, свідчить про те, що історіографія революційної епохи поповнилася вельми змістовним, цікавим дослідженням, а об'єднання зусиль учених Російської Федерації й України, безумовно, здатне вивести науку на якісно новий рівень, увінчатися вже в недалекому майбутньому погодженими поглядами на складні процеси й періоди історії двох народів.

¹ Див.: *Михутіна І.В.* Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – Москва, 2003. – С.4.

² *Коваль В.В.* Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четвертого союзу: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002. – С.4, 8.

³ Див., напр.: *Солдатенко В.* Крути: ще раз про історію, політику та кон'юнктуру // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – Вип.28. – К., 2005. – С.87–105; *Політична історія України. XX століття: В 6 т. – Т.2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920).* – К., 2003. – С.107–214.

⁴ Див.: Дипломатичні і військові чинники політичного конфлікту між Центральною Радою і Раднаркомом // *Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г.* Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. – К., 2002. – С.296–340; *Солдатенко В.Ф.* До конфлікту Раднаркомів Росії з Центральною Радою (особистісний зріз) // Події і особистості революційної доби. – К., 2003. – С.109–148.

⁵ Див.: *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – С.301–469; *Нариси з історії дипломатії України.* – К., 2001. – С.314–396; *Його ж.* Перша дипломатична акція УНР – Берестейська угода // *Україна дипломатична: Науковий щорічник.* – Вип.ІІ. – К., 2002. – С.249–263; *Його ж.* Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР // Там само. – Вип.ІІІ. – К., 2003. – С.369–379; *Його ж.* Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918; Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918; Брестські мирні переговори 1917–1918 // *Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. – Т.1.* – К., 2004. – С.142–147 та ін.

В.Ф.Солдатенко (Київ)